

Vizsgálódások a kognitív nyelvészet területén

– Az ÉLET konceptualizálása a magyar és az angol nyelvben –

Jelige: Bushido

Tartalomjegyzék

1. Problémafelvetés	2
2. Elméleti keret, módszertan, nyelvi anyag	3
2.1. A kognitív nyelvészet vizsgálati tárgya, irányzatai.....	3
2.2. A kutatás elméleti háttere és módszertana	4
3. Az élet konceptualizálása	6
3.1. Konceptualizáció.....	6
3.2. Fogalmi metafora, metaforikus nyelvi kifejezés	6
3.2.1. AZ ÉLET FIZIKAI TÉR.....	10
3.2.2. AZ ÉLET TÁROLÓ HELYISÉG.....	11
3.2.3. AZ ÉLET TARTALOM (TÖLTŐANYAG).....	12
3.2.4. AZ ÉLET TŰZ.....	13
3.2.5. AZ ÉLET IDŐ	14
3.2.6. AZ ÉLET ENTITÁS.....	16
3.2.7. AZ ÉLET TÁRGY	18
3.2.8. AZ ÉLET ÉTEL	19
3.2.9. AZ ÉLET JÁTÉK, SZÓRAKOZÁS	20
3.2.10. AZ ÉLET ALKOTÓI FOLYAMAT	22
3.2.11. AZ ÉLET AJÁNDÉK	23
3.2.12. AZ ÉLET ÉRTÉK.....	24
3.2.13. AZ ÉLET TELJES EGÉSZ	25
3.2.14. AZ ÉLET TULAJDON	25
3.2.15. AZ ÉLET ÜZLET.....	27
3.2.16. AZ ÉLET OKTATÁSI INTÉZMÉNY	28
3.2.17. AZ ÉLET PRÓBATÉTEL, KÜZEDELEM	29
3.2.18. AZ ÉLET UTAZÁS	30
4. Összegzés, következtetések.....	33
5. Az idiómák forrásai	35
6. Felhasznált irodalom	36

1. Problémafelvetés

Az ember legalapvetőbb élménye az, hogy él. Az életben szerzett tapasztalatainknak köszönhetően sajátos kép alakul ki bennünk az életről mint elvont fogalomról. Ennek a mentális modellnek a meglétére, a jellemző tulajdonságaira következtethetünk a nyelvhasználatunkból. A nyelvi realizáció és a mentális tevékenység között tehát szoros kapcsolat van. Az emberek eltérő módon gondolkodnak az életről, mivel eltérő módon látják és értelmezik a világot, így ez a különbség a nyelvhasználatukban (idiolektus) is megfigyelhető. Az azonos kultúrájú emberek konceptualizációjára, nyelvére a heterogenitás mellett bizonyos homogenitás is jellemző, így létrehozva a különböző kultúrák és nyelvek közötti különbségeket.

Milyen mentális tevékenységek segítségével gondolkodunk az életről? Hogyan konceptualizálja két olyan eltérő beszélőközösség, mint a magyar és az angol az ÉLET fogalmát? Milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg ennek alapján a két kultúrában és nyelvben? Mi lehet ennek az oka? Dolgozatomban ezekre a kérdésekre keresem a választ a kognitív nyelvészet vizsgálati keretein belül.

Ezekre a kérdésekre keresem a választ dolgozatomban, amely két fő részre tagolódik. Az élet konceptualizációjának gyakorlati vizsgálata előtt szükségesnek tartom a megfelelő elméleti megalapozást, így az első nagy egységben a kutatás elméleti keretét, módszertanát és a kutatás alapjául szolgáló nyelvi anyagot ismertetem. Összefoglalom a kognitív nyelvészet legfontosabb alapelveit és irányzatait, majd ismertetem a kutatás irányelveit, elméleti és módszertani keretét.

A második nagy egységben térek rá az ÉLET konceptualizációjának bemutatására. Az agyban zajló számos mentális művelet közül (pl. kategorizáció, prototípus, sztereotípus, gestalt, képi séma, referenciapont, idealizált kognitív modell létrehozása stb.) az egyik legmeghatározóbbat, a fogalmimetafora-alkotást ismertetem dolgozatomban, amely komplex volta révén a legfontosabb szerepet játssza a konceptualizációban. Tehát a gyakorlati kutatásomban azt vizsgálom, milyen fogalmi metaforák segítségével gondolkodnak és beszélnek a magyar és az angol nyelvi beszélők az életről.

2. Elméleti keret, módszertan, nyelvi anyag

Az ÉLET konceptualizálásának bemutatására alapelveinek, célkitűzéseinek, elméleteinek, módszereinek, terminológiájának köszönhetően a kognitív nyelvészet a legalkalmasabb. Miben tér el ez a diszciplína a nyelvtudomány többi területétől? Milyen elméleti és módszertani kereteket biztosít a vizsgálathoz? A következőkben ezekre a kérdésekre keresem a választ.

2.1. A kognitív nyelvészet vizsgálati tárgya, irányzatai

A kognitív szó a *co* (cum) 'együtt, teljesen' és a *gnoscere* 'ismer, tud' szavak összetételéből származik. Az angol nyelvben a *cognitive* jelzővel illetik azokat a tudományágakat, amelyek a percepcióval, a megismeréssel és a mentális folyamatokkal foglalkoznak. E folyamatok közé sorolják az emlékezést, a minősítést és a gondolkodást (Bańcerowski 2002: 459). Bár a *kognitív* jelző az érzelmeket látszólag nem foglalja magába, a kognitív nyelvészek nagy hangsúlyt fektetnek a megismerés, az érzelmek és a nyelv kapcsolatának feltárására. Az emberrel és a nyelvvel való foglalkozás során ugyanis nem zárható ki az érzelmek tanulmányozása.

A kognitív tudományok kialakulását az 1956-os évhez köthetjük, amikor többek között Chomsky és Newell egy szimpóziumon találkozáskor újrafogalmazták a kogníció kutatásának diszciplínáját. Hogyan határozhatjuk meg az így létrejött kognitív tudományok célját? „A kognitív tudományok egyik legfontosabb célja, hogy részben ugyanazokat, az elme lényegére vonatkozó problémákat kísérelje meg a szaktudományok empirikus eszközeivel újrafogalmazni és megoldani, amelyek a hagyományos filozófiai természetű ismeretelmélet központi kérdéseit alkották” (Kertész 2000b: 211). Bańcerowski (2002: 459) úgy fogalmaz, hogy a kognitív jelző magába foglalja a megismerés minden aspektusát.

A kognitív nyelvészet a kognitív tudomány egyik részdiszciplínája. Kertész (2000a: 405) összefoglalóan leszögezi, hogy „tárgya a nyelvtudás mint a kogníció része, módszertana a nyelvészet empirikus eszköztára, célja egyebek mellett az elme lényegére vonatkozó, egyes klasszikus ismeretelméleti kérdések újrafogalmazása és megoldása”. A kognitív nyelvészet a különböző összetettségű nyelvi kifejezések leírásán fáradozik, a legkisebbektől (morfémák), az összetettebbekig (megnyilatkozás), annak érdekében, hogy feltárja az univerzálékat, a megismerés folyamatait és metaforikáját, illetve rekonstruálja a világ nyelvi képét.

A kognitív nyelvészet legtöbbször a generatív nyelvészet tételeivel szemben határozza meg magát. Elveti az ideális nyelvhasználó nyelvi kompetenciájának kutatását, a nyelvi objektumok absztrakció síkján való leírását és formalizálását. A kognitivisták szerint az objektív valóság bonyolultsága és összetettsége miatt egy szempontra korlátozódó leírás nem vezet a valóság megértéséhez. Továbbá nem ideális nyelvhasználót feltételez, hanem a nyelvhasználó mögött az embert, a megismételhetetlen személyiséget is látja, aki a nyelvet megalkotja.

A kognitív nyelvészetben belül két irányzat alakult ki: a moduláris és a holisztikus. Az előbbi elfogadja a nyelvleírás moduláris felépítését, s a kogníciót önálló modulnak tekinti. Az utóbbi szerint az elme oszthatatlan, azaz nem léteznek benne speciális modulok, így a nyelvtudás csak az elme egy aspektusa (Kiefer 2000: 92). Kertész (2000b: 216–7) a két irányzat nyolc-nyolc tételét a következőképpen határozza meg. A holista felfogáshoz a következő részhipotézisek tartoznak: a komplexitás, a formalizálhatatlanság, a prototipikalitás, a konceptualizálás, az enciklopédikus rendszerezés, a kognitív elvek, a metaforizáció és az igazságfeltételek irrelevanciájának tétele. A modularista részhipotézisek ezzel szemben a következők: az egyszerűsítés, a formalizálás, a halmazelméleti struktúrák, az igazságfeltételek, a konceptualizálás autonómiájának, a szójelentés kétszintűségének, az elvek, szabályok, és reprezentációk hierarchiájának, a metaforizáció másodlagosságának tétele.

2.2. A kutatás elméleti háttere és módszertana

Kutatásom célja, hogy a kognitív nyelvészet elméleti keretében (annak holisztikus ágával szimpatizálva) bemutassam, hogyan konceptualizálják az angol és a magyar beszélők az ÉLETet. Ennek érdekében azt vizsgálom meg, milyen fogalmi metaforákat használnak a két nyelv beszélői.

Az ÉLET-metaforák vizsgálatában a hagyományos, fogalmi metaforaelméletre támaszkodom (Deigman 2012), de figyelembe veszem más elméletek ([Context-Limited Simulation Theory [Ritchie 2012], Lexical Concepts and Cognitive Models Theory and Metaphor [Evans: 2012], Discourse Dynamics Framework for Metaphor [Cameron 2012, fogalmi integráció elmélete [Fauconnier–Turner 2002]) kiegészítő tételeit is. Így nem hagyom figyelmen kívül a kontextus fontosságát, a szó szerinti és a figuratív jelentés elkülönülését és összefüggéseit, a metafora dinamikájából adódó szintenként elhatárolható megnyilvánulási formáit, illetve igyekszem feltárni a nagyobb összefüggéseket mutató blendeket és hálózati

modelleket is. Metaforaelemzésem a felülről lefelé módszert követi (Kövecses 2006), s a metaforákat szupraindividuális szinten vizsgálja. Véleményem szerint ennek a módszernek a körültekintő alkalmazása hasznos eredményekhez vezethet, sőt kreatívabb elemzési módot kínál, mint például az alulról felfelé módszer mechanikusan végezhető öt lépcsős elemzési módja (Steen 1999). Amellett, hogy a metaforikus nyelvi kifejezések alapján meghatározom ÉLETTel kapcsolatos fő fogalmi metaforákat, igyekszem a metaforákon belüli hierarchikus kapcsolatokat (generikus, specifikus és almetaforákat) is feltárni.

Vizsgálatom nyelvi anyagát az idiómák képezik. Azért esett a választásom ezekre az összetett nyelvi alakulatokra, mert jól tükrözik a nyelvhasználók gondolkodásmódját, kultúrafüggőek és a mindennapi nyelvhasználat szerves részét képezik. Honnan származnak az angol és a magyar nyelvű idiómák? A példaanyagban szereplő idiómák szótárakból, szólás és közmondás gyűjteményekből, internetes metaforagyűjteményekből (Deigman: 1995, Engineer: 2000, Kövecses 2004, Kövecses 2010, Magay 1999, 2009, Magay–Lukácsné 1988, Szemerényi 2009, Conceptual Metaphor Home Page: 2012) és saját forrásból valók. A nyelvi anyag gyűjtése során a felsorolt könyvek, adatbázisok kifejezései közül az *élet* és a *life* címszavak alatt szereplő összes idiómát összegyűjtöttem, majd a metaforák meghatározásában felhasználtam. A vizsgált korpusz tehát igen nagyszámú elemet tartalmaz, így nem érheti (a korpusz alapú módszert alkalmazók által gyakran megfogalmazott) kvantitatív hiányának vádja.

Hogyan végeztem az angol és a magyar nyelvű metaforikus nyelvi kifejezések és fogalmi metaforák összehasonlítását? A komparatív vizsgálat kritériumait még egyik módszer képviselői sem foglalták össze részletesen. Én a gyűjtés szempontjából következően csak azokat a nyelvi kifejezéseket vettem figyelembe, amelyek tartalmazzák az *élet* vagy a *life* szavakat, s ezeket szó szerinti és figuratív jelentésük alapján vetem össze. A két nyelv különbségeinek szemléltetésére azt is bemutatom, ha ugyanannak a tartalomnak a kifejezésére az egyik nyelv más forrástartomány elemeit használja, mint a másik. Az angol nyelvű kifejezések után nem a szó szerinti, hanem a figuratív jelentést közlöm, ha ez elmarad, akkor az idióma jelentése megegyezik az előtte álló magyar nyelvű példájával.

3. Az élet konceptualizálása

3.1. Konceptualizáció

„A konceptualizáció fogalma a tárgyak, események, jelenségek megismerési folyamatban történő felfogásának a módját jelenti, és mint mentális tapasztalat magában foglalja a szenzorikus tapasztalatok, az ábrázolás módját, a fogalmak képzésének a folyamatát, amely nagymértékben a metaforák és/vagy metonímiák bázisán alapul, valamint kontextus tudást is” (Bańczerowski 2005: 202). Röviden úgy is fogalmazhatunk, hogy „konceptualizáció alatt egy entitás vagy egy szituáció értelmezését, interpretálását értjük” (Kövecses–Benczes 2010: 145). Ez az értelmezés gyakran fogalmi metaforák segítségével történik.

3.2. Fogalmi metafora, metaforikus nyelvi kifejezés

A két idealizált kognitív modell között (IKM) kialakuló hasonlóságon alapuló fogalmi integrációt fogalmi metaforának nevezzük. A konkrétabb tartományt forrás-, míg az absztraktabbat céltartománynak nevezzük. Egy forrástartomány több céltartomány elérésére is alkalmas (pl. az ÉPÜLET forrástartomány hatóköre kiterjedt, hiszen értelmezhetjük rajta keresztül az ÉLET, az ELME, a KAPCSOLAT és a GAZDASÁGI RENDSZER céltartományt is.) Ugyanez a céltartományról is elmondható, azaz egy céltartomány akár több forrástartományon keresztül is értelmezhető (pl. az ÉLET céltartomány forrástartományai az ÉTEL, az UTAZÁS, az ÉRTÉK, a KÜZDELEM, a JÁTÉK stb.).

A fogalmi metaforák nyelvi megnyilvánulásai a metaforikus nyelvi kifejezések (Kövecses 2005: 84). Ezek a fogalmi metaforák meglétére utalnak, és a konkrétabb fogalmi tartomány terminusai közül kerülnek ki. (Pl. az ÉLET PRÓBATÉTEL, KÜZDELEM metafora metaforikus nyelvi kifejezései lehetnek: *elbánt vele az élet, megvívta élete nagy csatáját, győzedelmeskedett a halál felett, life knocks sy down 'kiüti az élet', life defeats sy 'legyőzi az élet'* stb.)

A metafora konceptualizálása során a forrástartomány nem minden elemét használjuk föl a céltartomány megértéséhez. A föl nem használt elemek lehetőséget biztosítanak új metaforák létrehozására. Azt a jelenséget, hogy a céltartománynak csak bizonyos aspektusára fókuszálunk, s ezzel másokat rejtve hagyunk, metaforikus kiemelésnek nevezzük (Kövecses–Benczes 2010: 87). Pl. az ÉLET PRÓBATÉTEL, KÜZDELEM metaforában a KÜZDELEM IKM-ről hiába tudjuk, hogy nemcsak győztesei, vesztesei vannak, hanem szabályai, bírója, fegyvere,

helyszíne stb., az ÉLET PRÓBATÉTEL, KÜZDELEM metafora konceptualizációja során ezt a tudást nem használjuk fel.

Mi alapján hozunk létre metaforákat? A metaforák alapjául a testünkkel kapcsolatos tapasztalatunk, a hasonlóság és a tudásunk szolgál (Kövecses–Benczes 2010: 81–2, 92). Egyrészt a tapasztalataink bizonyítják, hogy pl. az ételnek íze van. Az érzékszerveink közül az ízlelés fontos szerepet játszik az ÉLET ÉTEL fogalmi metaforában. Az édes, fűszeres ízeket szeretjük, tehát a pozitív dolgokkal kötjük össze őket (pl. *megédesítette életét, az élet sava-borsa, the spice/salt of life*), míg a keserű, savanyú ízeket a negatív dolgokkal kötjük össze (pl. *megkeserítette életét, to sour sy's life, belesavanyodott az életbe*). A metafora másrészt alapulhat hasonlóságon is, amely két entitás közös tulajdonsága között von párhuzamot (pl. az EMBERI ÉLET A NÖVÉNY ÉLETCEKLUSA metafora, nyelvi kifejezése: *belefásult az életbe*). A metafora továbbá tudásunkon is alapulhat, amely lehet propozicionális tudás, azaz a világ jelenségeiről tett kijelentéseinken nyugvó ismeret (pl. az idő múlásáról az alábbi kijelentéseket tehetjük: *reggel felkel a Nap, este legyugszik a Nap*. Ezt a tudást használjuk fel az AZ ÉLET MÚLÁSA A 24 ÓRÁBÓL ÁLLÓ NAP CIKLUSA metafora alkotásakor. Nyelvi kifejezőeszköze pl. *élete alkonyán, in one's sunset years, in the evening of one's life, élete delén*). Illetve lehet képi-sematikus tudás, amely tapasztalatainkból ered (pl. az üresség-teliség képi-sematikus tudást használjuk fel az ÉLET TÁROLÓ HELYISÉG metafora és a *kihívásokkal teli az élete, sy's life is full of questions 'kérdésekkel teli az élete'* metaforikus nyelvi kifejezések használatakor).

Hogyan osztályozhatjuk a metaforákat? A metaforákat különböző szempontok szerint rendszerezhetjük (Kövecses 2005: 45–58, Lakoff–Johnson 2003: 16–21, 23–8). A metaforákat két nagy típusba soroljuk aszerint, hogy mennyire konvencionálisak. Egyrészt léteznek nagymértékben konvencionalizálódott, a hétköznapi nyelvhasználatban szinte közhelynek számító metaforák, amelyekről sokszor észre sem vesszük, hogy metaforák. Ezek nemcsak az egyén, hanem a kultúra konceptuális rendszerét is tükrözik (pl. az ÉLET UTAZÁS). Emellett létrehozhatunk mi magunk is metaforákat: tapasztalatunk szerint szinte minden ember idiolektusában találunk szokatlan és újszerű metaforákat. Ezekben a kreatív és nagy képzelőerővel rendelkező alakulatokban új módon értelmezzük tapasztalatainkat. (Pl. az ÉLET UTAZÁS konvencionális metaforát olyan új nyelvi kifejezéssel bővíthetjük, mint például az *Állítsátok meg a világot, ki akarok szállni* [idézi Kövecses 2005: 47]. Nemcsak új metaforikus kifejezéseket, hanem új metaforákat is alkothatunk. William P. Magee [idézi Kövecses 2005: 48] például létrehozta az ÉLET TÜKÖR metaforát, amelynek nyelvi kifejezése: *Az élet egy tükör. Ha mosolyogsz, visszamosolyog rád.*) A konvencionális és újszerű metafora működési

elve egyforma: „new metaphors make sense of our experience in the same way conventional metaphors do: they provide coherent structure, highlighting some things and hiding others” (Lakoff–Johnson 2003: 140). [Az újszerű metaforák ugyanúgy a tapasztalatainkat veszik igénybe, mint a konvencionálisak: egységes szerkezetük van, egyes dolgokat kiemelnek, másokat háttérben hagynak.]

A metaforák kognitív funkciója szerint három nagy csoportot alkothatunk: léteznek orientációs (pl. a BOLDOGTALAN ÉLET LENT VAN, a BOLDOG ÉLET FENT VAN metaforák, nyelvi kifejezésük: *life has its ups and downs* ’egyszer fent, egyszer lent’, *hullámvölgyben van az élete*), ontológiai (pl. AZ ÉLET ENTITÁS metafora, nyelvi kifejezése: *az élet kegyetlen, life is cruel*) és szerkezeti (pl. AZ ÉLET UTAZÁS metafora, nyelvi kifejezése: *eléri célját az életben, reach sy’s goals in life*) metaforák. A szerkezeti metaforák rendszerezett, széles körű tudást biztosítanak a céltartomány megértéséhez, s használatukkal egyes kifejezéseket más kifejezések segítségével strukturálunk. Ezzel szemben az orientációs metaforában, amely főleg térbeli orientációt jelöl, a kifejezések egész rendszerét egymásnak feleltetjük meg. Az ontológiai metaforák lehetővé teszik, hogy az eseményeket, cselekedeteket, érzéseket, gondolatokat entitásokként, élőlényekként lássuk. A szerkezeti metaforák gyakran rendelkeznek alrendszerrel, amelyek többnyire ontológiai metaforák (pl. az ÉLET UTAZÁS szerkezeti metafora almetaforája az ÉLET ENTITÁS metafora). A három metafora típusból kiemelkednek a szerkezeti metaforák, ugyanis „they allow us to do much more than just orient concepts, refer to them, quantify them, etc., as we do with simple orientational and ontological metaphors; they allow us in addition, to use one highly structured and clearly delineated concept to structure another” (Lakoff–Johnson 2003: 62). [Nemcsak egyszerűen irányítják a fogalmainkat, utalnak rájuk és meghatározzák a mennyiségüket, mint ahogyan az orientációs és az ontológiai metaforák, hanem ezeken felül segítségükkel egy rendkívül strukturált és világosan körbehátrólt fogalmat is használhatunk, hogy más fogalmakat strukturáljunk.]

A metaforákat csoportosíthatjuk kiterjedésük szerint is, így lehetnek generikusak és specifikusak (pl. az ÉLET UTAZÁS metafora specifikus, amelynek általánosabb, generikus metaforája az ESEMÉNYEK CSELEKVÉSEK). Általában az események, cselekvések metaforái generikus szintűek, s ezeknek számos specifikus megnyilvánulása van.

Vannak olyan fogalmi metaforák az étellel kapcsolatosan, amelyek minden nyelvben és kultúrában megtalálhatók? Erre a kérdésre nehéz válaszolni, de feltehetőleg igen, vannak. Jelen dolgozat csak az angol és magyar nyelv, illetve kultúra vizsgálatára terjed ki, így meggondolatlan dolog lenne azt állítani, hogy egyes, a kutatás során felállított metaforák

univerzálisak lennének, a világ összes nyelvében és kultúrájában tetten érhetők. Viszont azt megállapíthatjuk, hogy a két nyelv összevetésekor találunk megegyező metaforákat, amelyek a két nyelv és kultúra tekintetében univerzálisak (pl. AZ ÉLET MÚLÁSA A 24 ÓRÁBÓL ÁLLÓ NAP CIKLUSA metafora. Nyelvi kifejezései: *élete alkonyán, in one's sunset years, in the evening of one's life, latter days of one's life, élete hajnalán, élete delén*). Ez a jelenség arra vezethető vissza, hogy nyelvtől, kultúrától függetlenül ugyanazok a tapasztalataink a napszakok váltakozásáról, illetve ezeket szívesen kötjük össze az emberi éketcilussal. De természetesen nemcsak univerzális, hanem unikális metaforákat is jellemeznek egy-egy kultúrát (pl. az ÉLET ERDŐ metafora csak a magyar nyelvben ismert, az angolban nem).

Ez a változatosság nemcsak inter-, hanem intrakulturális szinten is megjelenhet, ugyanis a metafora használati különbségek egyazon társadalom különböző csoportjai között is megfigyelhetők. Az azonos kultúrán belüli különbségek kialakulhatnak nők és férfiak, idősek és fiatalok, illetve eltérő szubkultúrába tartozók metaforahasználatában. Emellett egyéni különbségeket is megfigyelhetünk, amelyek a saját élettapasztalatainkból, élettörténetünkéből, szakmai tudásunkból, érdeklődési körünkéből erednek (pl. megfigyelhetjük, hogy mérnök ismerősünk többet használja az ÉLET GÉP metaforát, mint a más foglalkozásúak).

Az étellel kapcsolatos metaforák szoros részét képezik kultúránknak, így a mindennapi nyelvhasználatunkon kívül megjelennek a szépirodalomban (pl. Horatiustól egészen napjainkig), de tetten érhetjük könnyűzenei dalok szövegében (pl. „*Kábán, vakon részegen, futunk át az életen*” [Kovács Ákos], „*Life is a journey. It can take you anywhere you choose to go.*” [Christina Aguilera]), szlogenekben (pl. *Életre tervezve* [Bosch], *Élj szívből!* [Algida]), reklámszövegekben (pl. *Az élet habos oldala* [Borsodi]), közhelyszerű rigmusokban (pl. „*Az élet tengerén van egy kicsi sziget, boldogság a neve, az legyen a tied*”), sms versekben (pl. „*Az élet előtttem áll, és nem látok tőle semmit.*”) stb.

A metaforák mellett, hogy gondolkodásunkat, nyelvünket és kultúránkat strukturálják, hatással vannak a nyelven kívüli jelenségekre is. Jäkel így ír a metaforák ezen tulajdonságáról: „wenn ihr Einfluss auf die Sprache so groß ist wie Lakoff und Johnson behaupten, und wenn Sprache und Welt nicht scharf voneinander zu trennen sind, dann muss ihre Bedeutung auch für die nichtsprachlichen Bereich umfassend sein” (1997: 72). [Ha ilyen nagy a hatásuk a nyelvre, ahogy Lakoff és Johnson állítja, és, ha a nyelvet és a világot nem lehet egymástól élesen elkülöníteni, akkor a jelentőségük nyelven kívüli területekre is kiterjedhet.] Ezek a területek: társadalom, etika stb. Sőt, a metaforák jelenléte agyunk neurális felépítésében is kimutatható. Ugyanis „a legfrissebb neurológiai kutatások szerint, amikor elvont fogalmakat metaforikusan értelmezzük, az agy két különböző neuroncsoportja egyazon

időben kerül aktiválásra” (Kövecses–Benczses 2010: 83). Így tehát a metaforát az agyban található neuroncsoportok közötti kapcsolatként is felfoghatjuk, amelyeket az idegpályák kötnek össze, létrehozva a fogalmi leképezéseket. A fogalmi metaforák megtanulásakor a két terület között hozunk létre kapcsolatot.

Melyek a leggyakoribb forrástartományok a két nyelvben az élettel kapcsolatban? Vannak-e szó szerint megegyező metaforikus nyelvi kifejezések az angol és a magyar nyelvben? A metaforaalkotás közben milyen más kognitív folyamatok zajlanak agyunkban? A következőkben ezekre a kérdésekre keressük a választ, miközben felállítjuk az ÉLET-metaforákat.

3.2.1. AZ ÉLET FIZIKAI TÉR

Az ÉLET-et konceptualizálhatjuk a FIZIKAI TÉR kognitív modell segítségével, létrehozva az ÉLET FIZIKAI TÉR metaforát (pl. *még soha életemben, never in all my life*). A TÉR IKM-et egyrészt a KÍVÜL–BELÜL képi séma határozza meg, amelynek alapján konceptualizációnk szerint, aki él, az benne van abban a térben, amelyet életnek nevezünk, aki meghal, az kikerül belőle (pl. *az életben marad, elköltözött az élők sorából, életbe lép, enter life, be/keep in the swim 'benne van az élet forgatagában', recall sy to life 'magához térít'*). A két teret határvonal választja el egymástól (pl. *élet-halál között lebeg, be poised between life and death*). A FIZIKAI TÉR IKM-ben mindennek megvan a helye, így az embernek is. Ezt az egyénenként változó helyet meg kell találnunk (pl. *megtalálta helyét az életben*), és ezt a pozíciókat meg kell tartanunk (pl. *helyt állt az életben*).

A FIZIKAI TÉR IKM-et másrészt a LENT–FENT képi séma határozza meg (pl. *hullámvölgyben van az élete, life has its ups and downs 'egyszer fent egyszer lent', az élet hullámhegyei és hullámvölgyei, the highs/ups and lows/downs of life, be over the hill 'túl van élete derekán', downhill of life 'az élet alkonyán', high life 'nagyvilági élet', low life 'alantas/alvilági élet', be in the heyday of life 'élete virágában van'*). E képi sémával együtt elménkben aktiválódik a BOLDOGTALAN ÉLET LENT VAN, A BOLDOG ÉLET FENT VAN orientációs metafora és a DOMBORZAT mentális tér. A LENT IKM nemcsak a BOLDOGTALANSÁG, hanem a SZEGÉNYSÉG IKM-hez is kapcsolódhat, létrehozva a SZEGÉNY ÉLET LENT VAN orientációs metaforát (pl. *be down in life 'tönkrement, lecsúszott'*). E metaforák A POZITÍV, A JÓ FENT VAN és A NEGATÍV, A ROSSZ LENT VAN generikus orientációs metafora specifikus esetei.

A FIZIKAI TÉR kognitív modellre továbbá a RÉSZEKRE OSZTOTTSAG kategóriája jellemző, így vannak oldalai. Ezen alapulnak például *az élet árny oldala, the dark/steamy side*

of life, az élet napos oldala metaforikus nyelvi kifejezések. Ezekben a NYITOTTSÁG–ZÁRTSÁG képi sémái is megtalálhatók: zárt térbe nem jut be fény, ott sötét van; ha azonban nyitott térről beszélünk, ott világos van. Az egyikből a másikba való átmenetre épül például a *fényt visz az életébe* kifejezés. A fent említett kifejezések értelmezéséhez még a FÉNY A POZITÍV DOLGOK HELYETT és a SÖTÉTSÉG A NEGATÍV DOLGOK HELYETT metonímiákra is szükség van. Láthatjuk tehát, hogy egy jelenség konceptualizációjakor egyszerre több kognitív folyamat is lejátszódik elménkben.

Az ÉLET FIZIKAI TÉR metafora almetaforája az ÉLET ERDŐ metafora, amely a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímián alapul (pl. *benne van az élet sűrűjében, eltévedt az élet rengetegében*). Az erdő leírásakor ugyanis csak a fákra, a növényzetre koncentrálunk, miközben az egész erdő kognitív modelljét jelenítjük meg elménkben. Ez az almetafora csak a magyar nyelvben használatos. A következő megfeleléseket figyelhetjük meg:

Az ÉLET ERDŐ metafora

1. táblázat

Forrástartomány	Céltartomány
SŰRŰ NÖVÉNYZET	ERDŐ
ERDŐ	ÉLET
fák	külső ingerek
az erdő mélye	az élet nehézségei
az erdőben való tájékozódás	eligazodás az életben

Forrás: saját szerkesztés

Összegzésként leszögezhetjük, hogy az ÉLET FIZIKAI TÉR metafora az angol és a magyar nyelvben egyaránt létezik, s mindkét nyelvben a KÍVÜL–BELÜL, LENT–FENT, NYITOTTSÁG–ZÁRTSÁG képi sémák és a RÉSZEKRE OSZTOTTSÁG kategóriái jellemzik. A magyarban emellett az ÉLET ERDŐ almetafora is tetten érhető. Ez azt bizonyítja, hogy a térhez kapcsolódó tapasztalataink kultúrától függetlenek, és ezt a tudást mindkét nyelv felhasználja az ÉLET konceptualizálásához.

3.2.2. AZ ÉLET TÁROLÓ HELYISÉG

A fizikai térnek konkrét formát is adhatunk, így létrehozva az ÉLET TÁROLÓ HELYISÉG fogalmi metaforát, amely mindkét nyelvben egyformán jelen van. Azt a helyiséget, amelyben tárolni

tudunk valamit, az ÜRES–TELE képi séma jellemzi, amely a helyiség tartalommal való megtöltöttségéről vagy ennek hiányáról árulkodik. Az ÉLET TÁROLÓ HELYISÉG metaforában ezzel a tulajdonsággal az élet rendelkezik (pl. *szomorúsággal, boldogsággal, kihívásokkal, élményekkel, örömmel stb. teli az élete, sy's life is full of questions, problems etc. 'kérdésekkel, problémákkal teli az élete', az egész életét kitöltötte a munkája, a gyereke stb.*). A példák is jól mutatják, hogy az élet olyan tároló helyiség, amelyet többnyire nem tárgyakkal, hanem absztrakt fogalmakkal töltünk meg. Az, hogy valami tele van vagy üres, mindig állapotváltozás eredménye. Az állapotváltozás létrehozásában a helyiséggel (emberi testtel) rendelkező személy tevékenyen vagy passzívan is részt vehet (pl. *kiüresedett az élete, sy's life is/feels empty, tartalommal töltötte meg az életét, fill sy's life with love, happiness etc. 'szeretettel, boldogsággal tölti meg az életét'*). Az életben szerzett pozitív és negatív tapasztalatainkat, élményeinket rendszerezniük kell, mint ahogyan a helyiségekben is olykor-olykor rendet kell raknunk (pl. *rendet tesz az életében, helyre teszi a dolgokat*). Az ÉLET TÁROLÓ HELYISÉG fogalmi metafora forrás- és céltartománya között az alábbi megfelelések tételezhetők fel:

Az ÉLET TÁROLÓ HELYISÉG metafora

2. táblázat

Forrástartomány	Céltartomány
HELYISÉG	ÉLET
tartalommal való megtöltés	értelmet nyert élet
üresség	értelmetlen élet
rendetlenség	tapasztalatok, élmények halmaza
rendrakás	tapasztalatok, élmények rendszerezése

Forrás: saját szerkesztés

3.2.3. AZ ÉLET TARTALOM (TÖLTŐANYAG)

Nemcsak az életben mint tároló helyiségben tárolhatunk valamit, hanem magát az életet is tárolhatjuk tároló helyiségben, mégpedig az emberi testben. Az életet tehát olyan tartalomként is konceptualizálhatjuk, amelyet az emberi testben mint tároló helyiségben tárolunk. Így két egymással szorosan összefüggő metafora jön létre: AZ EMBERI TEST TÁROLÓ HELYISÉG, az ÉLET TARTALOM (TÖLTŐANYAG). Mindkettő tetten érhető a dolgozatban vizsgált nyelvekben. Az EMBERI TEST TÁROLÓ HELYISÉG metafora két végpontra fókuszál: valakiben vagy van élet

(pl. *élettel teli, be full of life, tele van élettel, get a life 'térj már észhez!'*) vagy nincs (*nincs benne semmi élet, háltni jár belé a lélek*). Ahhoz, hogy valakiben vagy valamiben élet legyen meg kell töltenünk élettel (pl. *életet lehel valamibe, bring sg to life, put new life into sg/sy*). Az angol *scare/frighten the life out of sy* 'halálra rémít' metafora szerint ha valakit nagyon megijesztünk, az élet elszáll belőle, de ez nem azt jelenti, hogy az illető meghal. Az ember állapotát jellemezhetjük a TELI és az ÜRES két végpont között elhelyezkedő értékekkel is a SKÁLA IKM-ből vett elemekkel (pl. *alig van benne élet, legyen már benned egy kis élet, put some life into it 'elevenebben'*). A telítettség lehet túlzott is, ilyenkor a tároló helyiséget majdnem szétfeszíti a tartalma (pl. *majd kicsattan az élettől*). Az emberi test esetében az ÜRES képi sémával mindig az élet hiányát, míg a TELE képi sémával az élet jelenlétét konceptualizáljuk, tehát a töltőanyag mennyisége határozza meg az élet minőségét. A két, összefonódott metafora megfelelései a következők:

AZ EMBERI TEST TÁROLÓ HELYISÉG, az ÉLET TARTALOM (TÖLTŐANYAG) metafora

3. táblázat

Forrástartomány	Céltartomány
TÁROLÓ HELYISÉG	EMBERI TEST
TÖLTŐANYAG	ÉLET
töltőanyag mennyisége	élet minősége
teliség	élet jelenléte
üresség	élet hiánya

Forrás: saját szerkesztés

3.2.4. AZ ÉLET TŰZ

AZ EMBERI TEST TÁROLÓ HELYISÉG és az ÉLET TÖLTŐANYAG metafora ismerete mellett az ÉLET TŰZ metafora ismerete is szükséges pl. a *pislákol benne az élet, there is a glimmer of life in sy, kihunyt benne az élet utolsó szikrája, there is not a spark of life in sy, kioltja életét* metaforikus nyelvi kifejezések értelmezéséhez. Az idiómák is azt bizonyítják, hogy a metafora mindkét nyelvben tetten érhető, hiszen a tűz, olyan alapvető elem, amely bármely kultúrához tartozó ember életében fontos szerepet játszik. A metafora alkotásakor a TŰZ képi séma nem minden eleme egyformán kihasznált (pl. nem használjuk a *lobog benne az élet* metaforikus nyelvi kifejezést). Az ÉLET TŰZ metafora megfeleléseit így ábrázolhatjuk:

Az ÉLET TŰZ metafora

4. táblázat

Forrástartomány	Céltomány
TŰZ	ÉLET
tűz helye	emberi test
ég a tűz	él
alig ég a tűz	épphogy él (haldoklik)
elalszik a tűz	meghal
a tűz lobogásának intenzitása	az élet intenzitása

Forrás: saját szerkesztés

A megfelelésekből is látjuk, hogy a konceptualizációnak ez nem fedi le a teljes rendszerét, így egy integrált teret is létre kell hoznunk. Az 1. bemeneti térben a tűz szerepel, a 2. bemeneti térben az emberi test, a 3. bemeneti térben az élet. Az intergált térben az ember életszakaszai találhatók.

Az ÉLET TŰZ metafora

5. táblázat

1. bemeneti tér	2. bemeneti tér	3. bemeneti tér	integrált tér
tűz	emberi test	élet	életszakaszok
lobog	tele van tartalommal	jelen van	él
pislákol	van benne egy kevés tartalom	kezd eltűnni	haldoklik
kialszik	üres	nincs jelen	meghal

Forrás: saját szerkesztés

3.2.5. AZ ÉLET IDŐ

Az életet nemcsak a FIZIKAI TÉR, hanem az IDŐ kognitív modell segítségével is konceptualizálhatjuk. Hogyan konceptualizáljuk magát az időt? Az időfelfogásunk alapja az IDŐ MOZGÁS metafora, amely kétféle formában létezik (Kövecses 2005: 49): egyrészt AZ IDŐ MÚLÁSA EGY TÁRGY MOZGÁSA, másrészt AZ IDŐ MÚLÁSA A MEGFIGYELŐ MOZGÁSA. A kétféle metaforát a perspektíva különbsége határozza meg. Az első esetben a megfigyelő mozdulatlan, míg a másikban mozgásban van, s mindkét esetben hozzá viszonyítjuk az idő

mozgását. Ez a kétféle időszemlélet az élet konceptualizálásánál a magyar és az angol nyelvben is megfigyelhető. Az ÉLET IDŐ metafora mindkét almetaforájának létrehozásában az élet, az idő és az ember játszanak szerepet.

Az ÉLET MÚLÁSA AZ IDŐ MOZGÁSA almetaforában az időként konceptualizált élet mozog, az ember állapota változatlan (pl. *eljárt felette az idő, az élet megy tovább, felgyorsult az élet, hurry of modern life* 'mai hajszás élet', *tovatűnt az élet, az élet nem áll meg, move on in/with life* 'tovább lép'). A kifejezések arról tanúskodnak, hogy mindkét nyelv beszélői az életet dinamikusan változó, lineárisan előre haladó dologként konceptualizálják, amelynek így az is a jellemzője, hogy van sebessége. Az eltérés csupán az, hogy az angol *move on in/with life* metaforikus nyelvi kifejezés nemcsak az idő mozgását fejezi ki, hanem azt is, hogy az életet élő személynek is együtt kell haladnia az idővel. Ezzel szemben a magyar példákban kizárólag az idő kerül előtérbe, az emberek háttérben maradnak. Az ÉLET MÚLÁSA AZ EMBER MOZGÁSA almetaforában az időként konceptualizált élet változatlan, míg az ember állapota változó (pl. *benne van a korban, az én koromban, at my time of life, még fénykoromban, be past one's prime* 'túl van élete derekán', *be in the prime of life* 'élete teljében van', *have the time of one's life* 'ragyogóan érzi magát'). A példák jól mutatják, hogy az életnek vannak kitüntetett szakaszai, amelyeket a két nyelv eltérően konceptualizál. A magyarban a FÉNY A POZITÍV DOLGOK HELYETT metafora (pl. *fény koromban*), az angolban az EGÉSZ A RÉSZ HELYETT metonímia (pl. *have the time of one's life* 'ragyogóan érzi magát') segítségével tesszük ezt.

Az időfelfogásunkhoz az is hozzátartozik, hogy az időt egységekre osztjuk. Több kognitív modell szükséges az idő periódusainak megértéséhez: az ÉV IKM, a NAP IKM (pl. *in the latter days of one's life* 'élete alkonyán'), az ÓRA IKM (pl. *élete utolsó perceiben*), s az ezek összefüggéséből létrejövő EGY ÉV 365 NAP, EGY NAP 24 ÓRA keret stb. Az utóbbira támaszkodunk az ÉLET MÚLÁSA A 24 ÓRÁBÓL ÁLLÓ NAP CIKLUSA metafora létrehozásakor (pl. *élete alkonyán, in the evening of one's life, in the afternoon of one's life, élete hajnalán, élete delén*). Az angolban a napszakok váltakozását nemcsak a NAP IKM-mel köthetjük össze, hanem az ÉV IKM-mel is (pl. *in one's sunset years* 'élete alkonyán'). Ez bizonyítja, hogy agyunk képes összekapcsolni az egy kategóriába (IDŐ) tartozó dolgok eltérő elemeit (NAP, ÉV) is. Az ÓRA IKM-re és az EGY ÓRA 60 PERC IKM-re támaszkodik AZ ÉLET MÚLÁSA A 60 PERCBŐL ÁLLÓ ÓRA CIKLUSA metafora (pl. *egy perc az élet*). Abból adódóan, hogy az időt megmérhetjük, az életnek van eleje és vége (pl. *véget vet vki életének, put an end to one's life*), ezért rövidnek vagy hosszúnak minősíthetjük (pl. *túl rövid az élet, life is too short, az ember élete véges*). De minősíthetjük az egyes periódusokat is (pl. *élete nyugalmas, nehéz stb.*

szakaszában, élete hátralévő részében, *for the rest/remainder of one's life*, *early life* 'gyermekkor', *late in life* 'előrehaladott korban'), amely a RÉSZ–EGÉSZ képi sémát hívja elő. Az időre más nézőpontból is nézhetünk, így nemcsak periódusaiban, hanem egységében is szemlélhetjük (pl. *átbulizta az egész életét, még előtte áll az egész élet, örök életére, for life, sy's life long, all through one's life, sy's whole life* 'egész életében'). Az ÉLET IDŐ megfeleléseit így szemléltethetjük:

Az ÉLET IDŐ metafora

6. táblázat

Forrástartomány	Céltartomány
IDŐ	ÉLET
az idő periódusai	életszakaszok
egy nap	a teljes élet
hajnal	élet kezdete, gyermekkor
dél	középkor
alkony, este	élet vége, öregkor

Forrás: saját szerkesztés

Összegzésként tehát leszögezhetjük, hogy az ÉLET IDŐ metaforát mindkét nyelvben kétféle időszemlélet, az idő egységekre osztása és periódusai határozzák meg. Az ÉLET IDŐ metaforát így egyrészt az IDŐ MOZGÁS szerkezeti metafora segítségével konceptualizáljuk. Ha az IDŐ MÚLÁSA EGY TÁRGY MOZGÁSA generikus metaforát az időre alkalmazzuk az ÉLET MÚLÁSA AZ IDŐ MOZGÁSA metafora jön létre, amelyben az életet időként konceptualizáljuk, s a tárgy maga az idő. Ha az IDŐ MÚLÁSA A MEGFIGYELŐ MOZGÁSA generikus metaforával tesszük ugyanezt, az ÉLET MÚLÁSA AZ EMBER MOZGÁSA metafora keletkezik, ugyanis a megfigyelő maga az életet élő ember. Az ÉLET IDŐ metaforát másrészt az ÉV, a NAP és AZ ÓRA IKM, illetve az ezek összefüggéseiből létrejövő keretek segítségével konceptualizáljuk.

3.2.6. AZ ÉLET ENTITÁS

Az elvont fogalmakat (SZERELEM, BETEGSÉG, ÉLET stb.) gyakran élőlényekként konceptualizáljuk. Így jön létre AZ ÉLET ENTITÁS ontológiai metafora is, amelynek számos almetaforája van, attól függően, hogy milyen élőlény tulajdonságaival ruházzuk fel az életet. Az ÉLET EMBERI LÉNY almetaforában az élethez olyan antropomorf tulajdonságokat társítunk,

mint a gonoszság (pl. *az élet kegyetlen, life is cruel, kibabrált vele az élet, elbánt vele az élet*), szeszélyesség (pl. *az élet kiszámíthatatlan, life is unpredictable*), titokzatosság (pl. *az élet nagy titkai, the secret of life, mystery of life*), értelmesség (pl. *nincs értelme az életének, there is no point in sy's life*), nyomorúságosság (pl. *nyomorúságossá teszi az életét, make sy's life a misery*), nyugalom (pl. *anything for a quiet life 'bármit megtesz, hogy a konfliktust elkerülje'*) stb. Az élet ugyanolyan kreáció eredménye mint az ember, tehát az életet is létre kell hozni (pl. *életre kel, come to life, életet terem, életet ad, life-giving 'éltető'*), meg lehet védeni (pl. *életet ment, save sy's life*), testrészei vannak (pl. szeme: *szembe néz eddigi életével*, vére: *life's blood, the lifeblood of sg 'valaki éltető eleme'*, dereka: *az élet derekán*), rendelkezik birtokokkal (pl. *the best day of sy's life 'élete legjobb napja', the surprise of one's life 'meglepetés az életben', élete álma, élete nagy napja, stb.*), cselekedeteket is végrehajt (pl. *közbeszölt az élet, nem úgy hozta az élet, see life 'tapasztalatokat szerez', how is life treating you 'hogya s mint?'*), van kiterjedése (pl. *teljes életnagyságban, as large/big as life, larger than life 'felnagyít valamit'*), lehetünk az ismerősei (pl. *ismeri az életet, knows life*) stb. Láthatjuk tehát, hogy az életet mindkét nyelvben emberi tulajdonságokkal, cselekedetekkel ruházzuk fel, hiszen az emberekkel való kapcsolat kultúrától független, általános emberi tapasztalatunk. A különbségeket az eltérő fókusz okozza. (Pl. a magyar nyelv nem fókuszál a testrészek közül a vérre, az angol azonban igen, s úgy konceptualizálja azt, mint az élethez nélkülözhetetlen, legfontosabb elemet: *life's blood 'valaki éltető eleme'*)

Nemcsak emberként, hanem más élőlényként is konceptualizálhatjuk az életet, így lehet madár (pl. *elrepült felette az élet, life flies by*), kutya (pl. *kutya egy élete van, it's a dog's life, lead sy a dog's life 'pokollá teszi valaki életét', lead a dog's life 'pokol az élete', there's life in the old dog yet 'még mindig tele van élettelle'*). Az ÉLET MADÁR és az ÉLET KUTYA almetaforák mindkét nyelvben megjelennek, hiszen élettapasztalatainkon (képi-sematikus tudás), és a kijelentésekből származó (propozícionális) tudásunkon alapulnak: a madárról tudjuk, hogy olyan állat, amely tud repülni, a kutya életkörülményei tapasztalataink szerint rosszak. Az ÉLET KUTYA almetafora az angol nyelvben kihasználtabb, mint a magyarban. Az ÉLET ÁLLAT metafora mellett az ÉLET NÖVÉNY és az EMBERI ÉLET A NÖVÉNY ÉLETCEKLUSA metafora is létezik az angol és a magyar nyelvhasználók elméjében. A növények különböző életciklusai az emberi élet szakaszaival függnek össze (Pl. *belefásult az életbe, teljesen kivirult, élete virágában van*). Az angol *life is not a bed of roses 'az élet nem habostorta', life is not roses all the way 'az élet nem lányregény'* kifejezések a rózsáról mint szép, illatos virágról való tudásunkat aktiválják elménkben. A rózsáról tehát prototipikus kép jelenik meg

agyunkban. Az ÉLET NÖVÉNY metafora a magyar kultúrában mélyen gyökerezik, amelyet az *életfa* szóösszetétel, és az ehhez kapcsolódó ősi hiedelemvilág tükröz.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az ÉLET ENTITÁS metafora mind a magyar, mind az angol nyelvben létezik. Milyen élőlényeket választanak a két kultúrához tartozó nyelvhasználók az élet forrástartományaként? Az életet konceptualizálhatjuk az EMBER, az ÁLLAT (KUTYA, MADÁR) és a NÖVÉNY IKM-ek segítségével.

3.2.7. AZ ÉLET TÁRGY

Az életet amellet, hogy valamilyen entitásként konceptualizáljuk, tárgyként is megjelenhet elménkben. Ezt a tárgyat egyrészt elgondolhatjuk egy rendkívül nehéz dologként, amelyet az ember főleg a vállán cipel, és súlya miatt nehezen visel el. Ez a kognitív folyamat hozza létre az ÉLET NEHÉZ TÁRGY metaforát (pl. *a vállára nehezedik az élet súlya, az élet minden gondja rászakadt, összeroppan az élet terhe alatt, to carry/bear/shoulder/share the heavy burden of life, nehéz/könnyű az élet, life is hard/easy, make sy's life a burden 'elviselhetetlenné teszi az életét'*). A metafora az ember tapasztalatain és hétköznapi tudásán alapszik, hiszen (ha nem áll rendelkezésére semmilyen eszköz), így szokta cipelni a nehéz tárgyakat. A példák jól szemléltetik, hogy a metafora mindkét vizsgált nyelvben ismert, de az angolban kisebb a kihasználtsága. Az ÉLET NEHÉZ TÁRGY metafora alapja egy fizikai tárgy cipelése, így ennek fizikai nehézsége jelenik meg elménkben. A magyarban nem teszünk különbséget a fizikai és a mentális nehézség között, az angolban azonban igen. A *heavy, light* szavak a fizikai, a *hard, easy* szavak a mentális értelemben vett *nehéz, könnyű* jelentéssel bírnak. Az, hogy a magyar *nehéz az élet* kifejezés angol megfelelője *life is hard*, az *élet könnyűé life is easy*, arra utal, hogy a két nyelv használói eltérő módon konceptualizálják ugyanazt a jelenséget. A magyar kifejezések a fizikai, az angol a szellemi nehézségre utalnak. Az ÉLET NEHÉZ TÁRGY metaforát a következő megfelelésekkel szemléltethetjük:

Az ÉLET NEHÉZ TÁRGY metafora

7. táblázat

Forrástartomány	Céltartomány
NEHÉZ TÁRGY	ÉLET
a tárgy súlyossága	a nehézségek mértéke
vállon cipelés	nehézségek elviselése
a nehéz tárgy keletkezése	a nehézségek megjelenése

összeroppanás	a nehézségek el nem viselése
---------------	------------------------------

Forrás: saját szerkesztés

Az életet másrészt gépként is konceptualizálhatjuk. A GÉP forrástartományból azonban csak korlátozott elemkészletet használunk, különösen azokat, amelyek a gép megfelelő működésére irányulnak. Az ÉLET GÉP metaforában így a gép meghibásodása és ennek a hibának a megszüntetése kerül előtérbe (pl. *megjavítja életét, to fix sy's life, elrontotta életét, helyrehozza életét*).

Az életet harmadrészt könyvként is konceptualizálhatjuk (az ÉLET KÖNYV). A könyv részei, az emberi élet szakaszainak felelnek meg (pl. *lezár egy fejezetet az életében, új fejezetet kezd az életében, turns a new leaf 'új életet kezd', turns the page 'új életet kezd', tiszta lappal indul*).

Az életet végül épületként konceptualizálhatjuk (az ÉLET ÉPÜLET). A konceptualizáció során nem az épület részeit, hanem az építkezés szakaszait (pl. *megalapozta a jövőjét*) és az épület összeomlását használjuk fel (pl. *romokban hever az élete, sg/sy ruin sy's life 'vmi/vki lerombolja az életét'*).

3.2.8. AZ ÉLET ÉTEL

AZ ÉLET ÉTEL metafora gasztronómiai tapasztalatainkra épül. Egyrészt az ételek íze, jellege aktiválódik elménkben, másrészt az étkezés folyamata. Bár a magyar és angol nyelvhasználók étkezési kultúrája eltér, az ÉLET ÉTEL metafora az ételekkel kapcsolatos olyan tapasztalatainkról vall, amelyek kultúrafüggetlenek. A keserűség és savanyúság mindkét kultúrában a negatív élettapasztalatokat hívja elő (pl. *megkeseredett, belesavanyodott az életbe, megkesríti az életét valami/valaki, to sour sy's life*), akárcsak a méreg (pl. *megmérgezte életét a bánat*). Az édes és fűszeres ízekkel, ezzel szemben, a pozitív élményeket kötjük össze (pl. *az élet esszenciája, megédesítette életét, az élet sava, bors, the salt/spice of life, variety is the spice of life 'varietas delectat, a változatosság gyönyörködtet'*). A kellemes ízek tehát a pozitív tapasztalatinkhoz, míg a kellemetlenek a negatívakhoz kapcsolódnak. Az étel elfogyasztásának módja az életmóddal köthető össze: aki gyorsan és sokat eszik egyszerre, az hamar tönkretetheti szervezetét (pl. *nagy kanállal habzsolja az életet*). Az utóbbi kifejezés az ÉTKEZÉS IKM-en alapul. Ezek alapján a következő megfelelések jönnek létre:

Az ÉLET ÉTEL metafora

8. táblázat

Forrástartomány	Céltartomány
ÉTEL	ÉLET
keserű, savanyú	negatív élettapasztalatok
édes, fűszeres	pozitív élettapasztalatok
étkezés módja	életmód

Forrás: saját szerkesztés

Azt, hogy az életben nehézségek és negatív dolgok is adódnak, úgy hangsúlyozhatjuk leginkább, ha az életet a pozitív értékítéletű ételekkel állítjuk szembe (pl. *az élet nem habostorta, az élet nem fenékig tejfel, life is not a bowl of cherries, life is not all beer and skittles*). Az utóbbi angol metaforikus nyelvi kifejezést nemcsak a sör mint élvezeti cikk miatt konceptualizáljuk a könnyed élet sztereotípusaként, hanem a kugli és a sör együtt egy sztereotipikus kikapcsolódási formát hív elő elménkben. Tehát ennek az idiómának az értelmezéséhez az ÉLET SZÓRAKOZÁS metafora ismerete is szükséges. Ugyancsak a hétköznapi tapasztalatainkra (képi–sematikus tudásunkra) épül a *that's the way the cookie crumbles* kifejezés, amely az élet törvényszerűségeit a sütemény morzsálódásának törvényszerűségeivel köti össze.

3.2.9. AZ ÉLET JÁTÉK, SZÓRAKOZÁS

Az előző pontban láthattuk, hogy az életet szórásként is konceptualizálhatjuk. Ebben az esetben az idióma nem írható le egyszerű metaforaként, ugyanis nem találunk konkrét megfeleléseket a forrás- és céltartomány között, hanem az adott kikapcsolódási, szórási forma sztereotipikus tulajdonságainak összessége aktiválódik elménkben (pl. *az élet nem lakodalmas menet, life is not all beer and skittles*). A szórásként való értelmezésnek konkrét formája a játék, amely lehet nagy kockázattal járó, nagy tétet és vakmerő magatartást igénylő szerencsejáték. Ez a játékfajta mindkét nyelvben számos metaforikus nyelvi kifejezés forrástartományául szolgál (pl. *kockára teszi életét, risk one's life, at the hazard of one's life 'élete kockáztatásával', életével játszik, gamble with one's life, az élete forog kockán, put oneself out on the line, put one's life on the line, felteszi az egész életét, take one's life, risk life and limb 'mindent kockára tesz', eljátszotta az életét, forfeit one's life, take no chances for sy's life 'nem kockáztatja az életét', you bet your life 'biztosra veheted'*). Tehát az ÉLET

JÁTÉK egyik almetaforája az ÉLET SZERENCSEJÁTÉK metafora, amelynek kihasználtsága nagyobb az angol nyelvben, mint a magyarban. A metafora megfelelései a következők:

Az ÉLET JÁTÉK metafora

9. táblázat

Forrástartomány	Céltartomány
JÁTÉK	ÉLET
tét	életben maradás
játékos	ember
vesztés	halál
győzelem	életben maradás

Forrás: saját szerkesztés

Az idiómák jól szemléltették, hogy a SZERENCSEJÁTÉK IKM hatóköre leginkább az élet kockáztatására terjed ki. Az angolban a kockázatos élet szemléltetésére számos más mentális eszközt is rendelkezésünkre áll (pl. metonímia: RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT: *stick one's neck out* 'kockáztatja az életét', a MÁGLYA MINT A KÖZÉPKORI KIVÉGZŐESZKÖZÖK képi sémája: *sy's life is at the stake* 'az élete forog kockán', VESZÉLYES VADÁLLATOK mint sztereotípiák: *put one's head into the lion's mouth* 'a tűzzel játszik' stb.).

A játék nemcsak kockázatos, hanem kevésbé veszélyes is lehet, amelyet nem játékszenvedélyből játszunk, csupán azért, mert örömet, élményt jelent számunkra (pl. *the amenities of life* 'az élet örömei, szórakozási lehetőségek', *az élete csupa móka és kacagás*). Ezt a játékot bármikor újrakezdhetjük (pl. *új életet kezd, start a new life, start anew*). A játékban van, akinek nagyobb, van akinek kisebb szerencséje van (pl. *to have/lead/bear a charmed life* 'szerencsés csillagzat alatt született', *így hozta az élet, ilyen az élet, such is life, that's life*). A játék lehet labdajáték is (pl. *that's the way the ball bounces* 'ilyen az élet'), amelyben az a tapasztalatunk, hogy a labda visszapattan arról a felületről, aminek nekiütközik.

A példák jól mutatják, hogy a játékot – így az életet is – különböző perspektívából szemlélhetjük: a játékos (az ember) lehet aktív résztvevője, alakítója a játéknak (az életnek), illetve passzív befogadó is, aki elszenvedti a játék (az élet) szeszélyeit.

3.2.10. AZ ÉLET ALKOTÓI FOLYAMAT

Az életet nemcsak a JÁTÉK, hanem a MŰVÉSZET IKM segítségével is értelmezhetjük (pl. *élete fő műve, kiszínezi az életét, színt visz az életébe, átformálta életét*). A kognitív modell részei a művész, a műalkotás, az alkotás folyamata, az alkotáshoz használt technika stb., amelyeket mind-mind felhasználunk az ÉLET ALKOTÓI FOLYAMAT metaforában. Ez a metafora csak a magyar nyelvben létezik. Megfelelései a következők:

Az ÉLET ALKOTÓI FOLYAMAT metafora

10. táblázat

Forrástartomány	Céltartomány
ALKOTÓI FOLYAMAT	ÉLET
művész	ember
műalkotás	az elért eredmények
technikák, művészi eljárások	az ember cselekedetei

Forrás: saját szerkesztés

Csak az ÉLET ALKOTÓI FOLYAMAT metafora segítségével érthetjük meg az *életmű* szóösszetételt, amely az alkotói folyamatként konceptualizált életben létrehozott összes műalkotás gyűjtőfogalmaként értelmezhető. Ugyancsak az ÉLET és a MŰVÉSZET IKM-ek aktiválódnak elménkben egy másik szóösszetétel, az *életművész* használatakor. De e szóösszetétel értelmezésének fókuszába a művésznak nem az alkotói tevékenysége, hanem más tulajdonsága kerül. A művészt úgy gondoljuk el, mint az ügyességgel, gazdag fantáziával, kitűnő érzéssel, speciális képességekkel, tehetséggel stb. sztereotipikus tulajdonságokkal rendelkező embert. Az életművészt ugyanezekkel a tulajdonságokkal ruházzuk fel, s a művésszel párhuzamba állítva olyan embernek tartjuk, aki az ügyeskedést fejlesztette művészi fokra. Mi a különbség? A perspektíva. A művészt a művészet felől nézve, az életművészt az élet felől nézve látjuk így. Az előbbi esetében ezek a tulajdonságok semleges, az utóbbi esetében inkább negatív hatást keltenek. A magyarhoz képest másként konceptualizáljuk az *életművész* fogalmát az angol nyelvben (pl. *big/smooth operator, stroke-puller, wheeler dealer*). Ezek a kifejezések az ügyeskedéshez köthető cselekvéseket idézik fel elménkben.

A MŰVÉSZET IKM részei közül az irodalmi műalkotás, ezen belül a MESÉK IKM képezi pl. *az élet nem lányregény, life is not a fairytale, az élet nem tündérmese* idiómák alapját. A kifejezések értelmezésekor a két műfajjal kapcsolatos ismereteink aktiválódnak elménkben.

De nem az összes műfaji jellemző kerül előtérbe, csak az olyanok, mint a csodálatos események, a jó elnyeri méltó jutalmát, romantikus, váratlan, mesebeli fordulatok, stb. Tehát például a tündérmesében szereplő beszélő állatok háttérben maradnak a kifejezés értelmezésekor. A tagadásra épülő idiómák a forrástartomány és a céltartomány ellentétbe állítására épülnek. Ezt szemléltetik a következő megfelelések.

Az élet nem lányregény, az élet nem tündérmese idiómák

11. táblázat

Forrástartomány	Céltartomány
LÁNYREGÉNY, TÜNDÉRMESE	ÉLET
csodálatos események	valós események
képzelet uralma	valóság uralma
erkölcsileg, etikailag kifogástalan	erkölcsileg, etikailag kifogásolható

Forrás: saját szerkesztés

Megállapíthatjuk, hogy az ÉLET ALKOTÓI FOLYAMAT metafora kihasználtsága a magyar nyelvben lényegesen nagyobb, mint az angolban. A magyar nyelv sokkal több elemet használ fel a MŰVÉSZET IKM-ből, mint az angol. Az utóbbi nyelvben mindössze egy idiómát találunk, s ez a MESÉK forrástartományát használja föl a metafora létrehozására.

3.2.11. AZ ÉLET AJÁNDÉK

Az életet mindkét nyelvben ajándékként is konceptualizálhatjuk. Az ajándékozás gesztusa minden kultúrában megfigyelhető, így ezzel magyarázhatjuk, hogy az angol és a magyar beszélők hasonlóan élnek ezzel a metaforával. Az ÉLET AJÁNDÉK metafora szerint az élet olyan dolog, amelyet ajándékba kapunk (pl. *élettel ajándékozta meg*) és adunk (pl. *életet ad, to bring to life, to give life to sg 'életet visz valamibe'*). Az ajándék átadása esetenként nagy áldozatnak is számíthat, illetve nagy bizalomról tanúskodhat. Az ajándékot az illető kezébe vagy lába elé helyezzük (pl. *kezedbe teszem az életem, 'to take one's life in one's hand, to put/place your life in sy's hand', előtted/a lábaid előtt hever az életem*). Miután elfogadtuk az ajándékot, már rajtunk múlik, hogyan élünk vele: megbecsülhetjük vagy elherdálhatjuk (pl. *elpazarolja, elherdálja az életét*), megtarthatjuk vagy egy idő után önként megválhatunk tőle (pl. *eldobja magától az életet, to throw away one's life, to take one's own life, félredobja eddigi életét*). Az előbbi metaforikus nyelvi kifejezések az ajándék egy specifikusabb fajtáját,

az örökséget vagy pénzadományt idézik fel bennünk. AZ ÉLET AJÁNDÉK metafora megfelelései a következők:

AZ ÉLET AJÁNDÉK metafora

12. táblázat

Forrástartomány	Céltartomány
AJÁNDÉK	ÉLET
ajándék átadása	születés, bizalom kifejezése
ajándék visszautasítása	halál
ajándék elherdálása	értelmetlen élet élése

Forrás: saját szerkesztés

3.2.12. AZ ÉLET ÉRTÉK

Az ÉLET AJÁNDÉK metafora elemzése során láthattuk, hogy az életet értékes ajándéknak tekintjük. Ez mindkét nyelvben az ÉLET ÉRTÉK metafora létezésére utal (pl. *ez már így nem élet, átértékeli életét, felértékelődött az élete, ez aztán az élet, this is the life*). Az élethez mint értékhez olyan kategóriák kapcsolódnak, mint az IGAZSÁG–HAMISSÁG, ÉRTÉKESSÉG–ÉRTÉKTELENSÉG, VALÓDISÁG–KITALÁCIÓ (pl. *értékes életet él, megtudta mi az igazi élet, see life, most kezd igazán élni, valódi élet, hazugságokkal teli az élete*). Az utóbbi metaforikus nyelvi kifejezés értelmezéséhez az ÉLET ÉRTÉK metafora mellett a az ÉLET TÁROLÓ HELYISÉG metafora is szükséges.

Hogyan viszonyulunk azokhoz a dolgokhoz, amelyeket értékesnek tartunk? Megbecsüljük (pl. *szereti az életét, to hold life dear, komolyan veszi az életet, kezd valamit az életével, to make sg of one's life*), féltjük (pl. *ha kedves az életed, if your life is dear, if you value your life, félti az életét, to go in fear of one's life*), fontosnak tartjuk (pl. *élet-halál kérdés, a matter/a question of life and death*), vigyázunk rá (pl. *to do sg for dear life 'az életéért', to run for one's life 'az életéért fut'*), megmentjük (pl. *can't do sg to save your life*), harcolunk érte (pl. *élet-halál harcot vív, életre-halálra megy, it's for life and death, life-and-death struggle, küzdelem életre halálra, struggle for life 'létért folyó küzdelem'*), középpontba helyezzük (pl. *the life and the soul of the party 'szórakoztató egyéniség a társasági életben'*). Azt, hogy az életet mindkét kultúrában és nyelvben rendkívül értékesnek tartjuk, az is bizonyítja, hogy egyes magyar nyelvjárásokban a *búzá*t életnek is nevezzük, angolul a

kenyeret the staff of life-ként is hívják. Mind a kenyér, mind a búza nélkülözhetetlenek az élethez.

3.2.13. AZ ÉLET TELJES EGÉSZ

Az ÉRTÉK kategóriához kapcsolódik a teljesség képzete is. Az ÉLET TELJES EGÉSZ metafora az EGY AZ EGYSÉG, a KÖR A TELJESSÉG metaforákra épül. Az egy és a kör kulturálisan meghatározott kategóriák, mindkettő az egység, a teljesség konceptualizációjában játszik szerepet. Sok kultúrában az egy a teljesség, tökéletesség szimbóluma (pl. az egyistenhitben), s ugyanez igaz a körre mint mértani formára (pl. jin-jang). Ez a kognitív modell nyelvhasználatunkban is megjelenik (pl. *teljes életet él, to live a full life, így kerek az élete, az életet a maga teljességében éli, élete teljében van.*) Az idiómák sorában szereplő példák tanúsága szerint az angol nyelvben a teljességet az ÜRES–TELE képi séma segítségével konceptualizáljuk, azaz a teljességet a fizikai tartalommal való töltöttségeként értelmezzük. Ami egynél kevesebb (pl. *csak félig él*) az hiányos, tökéletlen. Ami egynél több, az túlzó, ugyancsak tökéletlen (pl. *kettős életet él, to lead a double life*).

3.2.14. AZ ÉLET TULAJDON

Miután az életet ajándékba kapjuk, saját tulajdonunkká válik. Az ÉLET TULAJDON metafora szerint ezt a mindenki által birtokolt tulajdont szabadon felhasználhatjuk (pl. *elfecséreli az életét vmire, to consume one's life in doing sg, valaminek szenteli az életét, to dedicate/devote one's life to sg,*), feláldozhatjuk (pl. *feláldozza az életét valamiért/valakiért, to sacrifice sy's life for sg/sy, to lay down one's life, életét adja valamiért, to give one's life for sg, to go to the stake for sg, would give one's eye/tooth/teeth for sg 'az életét adná valamiért'*). Ezek az idiómák azt mutatják, hogy a két kultúrát erősen meghatározza a keresztény hit. A *szentelni, dedicate, feláldozni, to sacrifice, stake* 'máglya' szavakra a kereszténység fontos motívumai épülnek, a SZENTSÉG és az ÁLDOZAT képi sémáját aktiválják elménkben. A *would give one's eye/tooth/teeth for sg* kifejezés ugyancsak az áldozatos élet nyelvi kifejezőeszköze, de nem a kereszténységből származó képi sémákat, hanem metonímiát tartalmaz (RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT), amelyek testrészeket neveznek meg az egész test helyett.

Az ÉLET TULAJDON metafora szerint továbbá a birtokunkat tovább adhatjuk (pl. *életet visz valamibe, to put some life into sg*), megoszthatjuk másokkal (pl. *összekötik életüket, elkezdik a közös életüket, élete párja, sy's better part*), elveszíthetjük (pl. *életét veszti, to lose*

one's life, great loss of life 'sok áldozat/halott'), elvehetjük másoktól (pl. *take sy's life* 'megöl valakit'), kockáztathatjuk – amelynek kifejezésére az ÉLET SZERNCSÉJÁTÉK almetaforát is felhasználjuk (pl. *egy életem, egy halálom*) –, kezünkbe foghatjuk (pl. *to take/carry one's life in one's hands* 'valami veszélyeset vagy kockázatosat tesz'). Érdekes megfigyelnünk, hogy az utóbbi két kifejezés (*to take your life in your hands, kézbe veszi az életét*) szó szerinti jelentése megegyezik a két nyelvben, a figuratív jelentésük azonban eltérő. Ugyancsak eltérés látszik az élet mint birtok kockáztatását illetően: az *egy életem egy halálom* kifejezés angol nyelvű megfelelői az *even if it kills me, come hell or high water* idiómák, amelyek konkrétabb képi sémákra támaszkodnak (POKOL, ÖZÖNVÍZ stb.), mint a magyar kifejezések.

Az élet olyan tulajdon, amelyből rendelkezhetünk több darabbal is (pl. *to have nine life* 'nem lehet agyonütni sem'), bár nagyon bizonytalan (pl. *sy's life is on a razor('s) edge* 'egy hajszálon múlik az élete'). Az utóbbi két metaforikus nyelvi kifejezésben eltérő képeket használ a két nyelv, illetve mindkettő hétköznapi tudásunkra épül.

Az ÉLET TULAJDON metafora

13. táblázat

Forrástartomány	Céltartomány
TULAJDON	ÉLET
tulajdon elvesztése, feláldozása	halál
tulajdon megosztása	közös élet valakivel
tulajdon használata	élet céljának megtalálása
tulajdon kézbe vétele	élet irányítása

Forrás: saját szerkesztés

Az eddig bemutatott metaforák alapján világossá vált, hogy a vizsgált nyelvekben az életet három eltérő perspektívából konceptualizálhatjuk, attól függően, hogy milyen viszony áll fenn az élet és az ember között. Az ÉLETet egyrészt konceptualizálhatjuk olyan autonóm entitásként, amely az emebtről függetlenül létezik, befolyásolja őt, de nem kerül vele kapcsolatba, csak a tulajdonságait ismeri (pl. *az élet megy tovább, az élet árny oldala, dark/steamy side of life, az élet nem habostorta, life is not a bowl of cherries*). Másrészt az élet lehet az ember tulajdona, amelyet saját maga alakít (pl. *rendet tesz az életében, összekötik életüket, to sacrifice sy's life for sy/sg* 'valaminek szenteli az életét'). A két felfogás között helyezkedik el a harmadik, amely az életet az embertől független létező olyan entitásként

képzeli el, amely autonóm lény, de hatással van az emberre (pl. *kibabrált vele az élet*, *összeroppan az élet súlya alatt*, *to carry the heavy burden of life*).

3.2.15. AZ ÉLET ÜZLET

A birtokunkban lévő életet az üzleti szférában is hasznosíthatjuk. Az ÉLET ÜZLET metafora az ADÁS–VÉTEL kognitív modellt használja fel. Ez a keret a kereskedelmi tranzakció menetét aktiválja elménkben: az árut megmérjük (pl. *mérlegre teszi életét*, *sy's life is in the balance* 'az élete forog kockán') és eladjuk (pl. *to sell one's life dear(ly)*, *drágán adja az életét*, *nem adja olcsón az életét*, *to die hard*). Láthatjuk, hogy a *mérlegre teszi életét* és a *sy's life is in the balance* metaforikus nyelvi kifejezések szó szerinti jelentése ugyanaz, a figuratív jelentésük azonban eltérő, ami abból adódik, hogy a MÉRLEG eltérő tulajdonságai kerülnek előtérbe elménkben. A magyar nyelvben a mérleg mérő funkcióját emeljük ki, az angolban a két serpenyő ingadozásából adódó bizonytalanságot. Ugyancsak különbség figyelhető meg a *nem adja olcsón az életét*, *to die hard* idiómák esetében is: jelentésük egyforma, de a két nyelv eltérően konceptualizálja ugyanazt a jelenséget. A magyar az élet, az angol a halál felől közelít.

A KERESKEDELMI TRANZAKCIÓ IKM alapján továbbá az élet eladásra szánt áru, amellyel jó vagy rossz üzletet csinálhatunk (pl. *jól*, *rosszul sáfárokodik az élettel*, *bejött neki az élet*). Ezekben az esetekben az áru az élet. Az árut konkrétan meg is nevezhetjük: a *give sy a new lease of life* 'új lehetőséget, új esélyt ad valakinek' idióma esetében az áru, amelyet eladunk, egy bérleti szerződés. Az élet nemcsak az áru, hanem a fizetőeszköz is lehet, amellyel az árut megvesszük (pl. *életével fizet valamiért*, *sg cost one's head*, *to pay the forfeit of life*, *to answer for sg with one's life*, *akár az életem árán is*, *at the expense of one's life*). Az utóbbi kifejezések azt szemléltetik, hogy a két tárgyalt nyelv eltérően konceptualizálja a halált. Mindkettő az ÜZLET sémát használja fel, de míg a magyarban az életünkkel, addig az angolban a fejünkkel fizetünk, amely RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímia. A legértékesebb, legidőtállóbb, legjobb fizetőeszköz az arany (pl. *arany élete van*). A kereskedelmi tranzakció végén a bevételt megszámloljuk, a számlákat kiegyenlítjük (pl. *számot vet eddigi életével*, *rendezi az életét*).

Minden tulajdonunk közül az életet tartjuk a legértékesebb fizetőeszköznek (AZ ÉLET TULAJDON, AZ ÉLET ÉRTÉK, AZ ÉLET ÜZLET), amely az angol nyelvben explicitebb módon megjelenik, mint a magyarban. Ezt bizonyítják a *not for the life of me* 'ha agyon ütnek sem', *not on your life* 'hát még mit nem', *can't for the life of me* 'az istennek sem' kifejezések,

amelyekben az életet olyan fizetőeszköznek konceptualizáljuk, amely hiába a legértékesebb (hiszen a sajátunk), mégsem elegendő ahhoz, hogy az árut cserébe odaadjuk.

3.2.16. AZ ÉLET OKTATÁSI INTÉZMÉNY

AZ ÉLET OKTATÁSI INTÉZMÉNY metafora (mind az angol, mind a magyar kultúrában) az iskolapadban szocializálódott ember tapasztalataira épül. Az OKTATÁSI INTÉZMÉNY IKM révén olyan elemek aktiválódnak elménkben, mint az oktatási intézményben folyó oktatás, tanárok, diákok, tananyag, osztályzatok, tanulás stb. Az ÉLET OKTATÁSI INTÉZMÉNY metaforában ebből az elemkészletből csak néhány kerül előtérbe, míg mások háttérben maradnak. Így jönnek létre az olyan metaforikus nyelvi kifejezések, mint pl. *az élet iskolája*, *life is a school*, *megtanította/megleckéztette az élet*, *life teaches you*, *az élet jó tanító*, *life lessons* 'jó lecke', *kilép a nagybetűs életbe*, *life with a capital L*. Az utóbbi két kifejezést érdemes részletesen megvizsgálnunk, ugyanis értelemzésük során a keret számos elemét kihasználjuk. Lássuk ezeket!

A diák könyvekből tanul. A könyvekben szövegeket talál, amelyekben a fontos, érdemi információkat tartalmazó részeket nagy-, a kevésbé fontos, elhanyagolható részleteket tartalmazókat, kisbetűvel szedik. A diáknak az előbbieket feltétlenül meg kell tanulnia, mert ezek válnak leginkább hasznára. Ha a forrástartomány ezen tudnivalóit a céltartományra vetítjük a *nagybetűs élet* kifejezés olyan életszakaszt jelöl, amely fontos, amely komolyabb, mint az eddigi, amelyből rengeteget tanulhat az ember. Láthatjuk, hogy ez esetben az ÉLET metonímiaként (EGÉSZ A RÉSZ HELYETT) értelmezhető, hiszen nem a születésünktől a halálunkig tartó időszakot jelöli, hanem egy bizonyos életszakaszt. A *life with a capital L* kifejezés abban tér el a magyar megfelelőjétől, hogy a *life* ('élet') szó nagy L betűvel írt alakját aktiválja elménkben. Ebből egyrészt (a fenti indoklás alapján) a szó fontosságára következtetünk, másrészt arra, hogy a kifejezés az írásbeliség térhódítása után született, egy olyan társadalomban, amelynek a betűvetés az alapja. Az ÉLET OKTATÁSI INTÉZMÉNY leképezési rendszere a következő:

Az ÉLET OKTATÁSI INTÉZMÉNY metafora

14. táblázat

Forrástartomány	Céltartomány
OKTATÁSI INTÉZMÉNY	ÉLET
tanulók	emberek

tanár	élethelyzetek, szituációk
könyvek	nehézségek, hibák
tanulás	tapasztalatok szerzése
nagy betűs rész a tankönyvben	komoly, fontos szakasz az életben
tanulási periódus	születéstől a halálig

Forrás: saját szerkesztés

3.2.17. AZ ÉLET PRÓBATÉTEL, KÜZDELEM

Az élet nehézségeit, küzdelmességét hangsúlyozzuk az ÉLET PRÓBATÉTEL (pl. *az élet kihívásai, challenges of life*), KÜZDELEM (pl. *az élet küzdelmei, battle of life*) metaforában, amely több metaforával közösen jelentkezik az egyes idiómákban. Az ÉLET PRÓBATÉTEL, KÜZDELEM metafora mellett egyrészt az ÉLET FIZIKAI TÉR metafora ismerete szükséges pl. *a helyt áll az életben, kudarcot vall az életben* metaforikus nyelvi kifejezések konceptualizációjához. Másrészt az ÉLET ENTITÁS és a HALÁL ENTITÁS metafora aktiválódik elménkben, amelyek segítségével az életet és a halált olyan emberi lényként konceptualizáljuk, aki próbára teszi az embert, megküzd vele. Ebben az esetben az élet az ellenfél (pl. *megedzi, megkínózza, meggyötri, próbára teszi az élet, ellene van az élet, megvívta csatáját az élet ellen, kibabrált vele az élet, elbánt vele az élet, megpróbáltatások/akadályok elé állította az élet, győzedelmeskedett a halál felett, life knocks sy down 'kiüti az élet', life defeats sy 'legyőzi az élet'*). A példák mutatják, hogy az ÉLET PRÓBATÉTEL, KÜZDELEM metafora egyik almetaforája az ÉLET HARC metafora. Ebben az esetben az ellenfelek csatában küzdenek egymás ellen. Harmadrészt az ÉLET TULAJDON metafora szükséges pl. *az életére tör, to seek/attempt sy's life, az életéért küzd, to fight for one's (dear) life, fáj neki az élet, szenvedés az élete, megvívta élete nagy csatáját* metaforikus nyelvi kifejezések értelmezéséhez.

A bemutatott három metaforának köszönhetően három különböző perspektívába kerül az élet. Ezekben az a közös, hogy mindegyik esetben a PRÓBATÉTEL, KÜZDELEM, HARC kognitív modellben értelmezzük az életet. A perspektíva különbségéből adódóan azonban az élet egyrészt lehet az a tér, ahol a küzdelem zajlik, vagy a szituáció, amelyben a felek harcolnak. Másrészt az élet lehet az ellenfél a csatában, a nehézséget okozó tényező a próbatételben. Harmadrészt az élet lehet az embernek olyan birtoka, amelynek a megszerzéséért folyik a harc.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy az ÉLET PRÓBATÉTEL, KÜZDELEM metafora mindkét nyelvben létezik, használatakor a KÜZDELEM, a PRÓBATÉTEL és a HARC IKM-ek aktiválódnak elménkben. Ez a következő (mindkét kultúrában meglévő) mindennapi tapasztalatainkon alapul: egy személy nehézségekkel találja szemben magát, s a próbát vagy kiállja, vagy nem. A küzdelemben ellenfele nehézségeket okoz neki, aki ellen vagy győz vagy vereséget szenved, de az is lehet, hogy csupán tapasztalatokat szerez. Tehát a modellnek olyan részeit használjuk, mint az ellenfelek, győzelem, vereség stb.

3.2.18. AZ ÉLET UTAZÁS

Végül vizsgáljuk meg a szakirodalomban legtöbbet tárgyalt – az angol és magyar nyelvben egyaránt megjelenő – metaforát az élettel kapcsolatban: az ÉLET UTAZÁS metaforát, amelyet a CÉLOK ÚTI CÉLOK, a TERVEK ÚTI CÉLOK és a SZÁNDÉK ÚTI CÉL metafora specifikus esetének tekintünk (pl. *eléri célját az életben*, *to reach sy's goals in life*, *az élet célja/ értelme*, *life goal*, *main object in life* 'az élet fő célja'). Az életben mindig valamilyen cél vezérel bennünket, s az utazás is valamilyen meghatározott úti cél elérésére irányul. Az életcél a cél kategóriának, míg az úti cél a célállomások elérésének specifikus esete. A fent említett metaforák tehát a kiindulópont–út–cél sémára épülnek. E séma szerint mindig valahonnan valahová tartunk, így a sémát olyan strukturális elemek építik fel, mint a KIINDULÓPONT, ÚT, CÉL, (VÉG)CÉL, IRÁNY. Ahhoz, hogy A-ból B-be eljussunk a kettő közötti távolságot tesszük meg – ezt tartalmazza a séma (Kövecses–Benczes 2010: 135-6). E séma szükséges az *éltápá*, *course of life* kifejezések értelmezéséhez is.

Most nézzük meg, mi az, amit tudunk AZ ÉLET EGY UTAZÁS metafora forrás- és céltartományának egyes elemeiről! Hogyan konceptualizáljuk az utat? Az útnak a következő tulajdonságai kerülnek előtérbe: az úton elindulunk, hogy az úticélunkat elérjük (pl. *útjára indít/bocsát*, *to set sy up in life* 'elindít valakit az életben') az út lehet jó és rossz (pl. *jó/rossz útra tért*, *to amend one's way of life* 'jó útra tér', *jó úton halad*), részekre tagolt (pl. *ígéretes éltápá áll előtte*, *nehéz éltszakaszban van*), sávokból álló (pl. *life in the fast lane* 'felpörgetett életet él', *life in the slow lane* 'eseménytelen az élete') az úton bizonyos távolságot tehet meg az, aki rajta jár (pl. *messzire jut az életben*, *messzire sodorta az élet*, *to go/get far in life*). A minősége is fontos: lehet hepehupás, egyenes, stb. (pl. *göröngyös út*, *rögös út*, *humpy road*), de az is meghatározó, ahogyan járunk rajta: nehézkesen (pl. *csak bukácsol az életben*), gyorsan (pl. *átrohanunk az életben*, *run through life*). Az út elejét sokszor egy kapu jelzi. Ahhoz, hogy rálépünk az útra, amelyen el fogunk indulni, először át

kell lépnünk ezen a kapun (pl. *az élet kapujában*). A példák jól szemléltetik, hogy a két nyelv hasonlóan koncepcualizálja az utat. Az angol nyelv annyiban tér el a magyartól, hogy az ÚT képi séma magába foglalja a modern kor hétköznapi tudását is (pl. az út sávokra tagolódik).

Hogyan járunk az úton? Az angol nyelvben a gyaloglás jut különleges szerephez (pl. *in all walks of life* 'az élet minden területén', *walk of life* 'társadalmi helyzet, réteg').

Miközben az úton haladunk, számos állomáson megállunk úticélunk elérése előtt (pl. *élete egyik fontos állomása*). Az állomás szó arra utal, hogy valamilyen közlekedési eszközzel, pl. vonattal utazunk. Ez a séma jelenik meg pl. a *sínen van az élete* kifejezésben is. Az úton útjelző táblák segítségével tájékozódhatunk (pl. *nem tud eltájékozódni az életben*), és a fontos pontokat mérföldkövek jelzik (pl. *mérföldkő az életében*). Az út el is ágazhat, ami megnehezíti a tájékozódásunkat (pl. *sy stands at a crossroads* 'választút előtt áll', *az élet útvesztőjében*, *to be on the cross all one's life* 'soha életében nem járt egyenes úton').

Mit tudunk a célról? Az élet célja az élet értelmének felel meg. A megállapodást, a nyugvó pontra jutást gyakran a HAJÓZÁS IKM-ből származó elemekkel fejezzük ki (pl. *révbe ért, lehorgonyozott, megállapodik, to settle down for life* 'megházasodik'). Ugyancsak innen származik a megtorpanás, az átmeneti, nem akaratlagos megállás képi sémája (pl. *megfeneklett az élete*) és a kudarcé is (pl. *felborult az élete*). Az utazást nem mindig magunktól, hanem mások segítségével kezdjük meg (pl. *elindít valakit az életben, to set sy up in life*).

A bemutatott megfeleléseken túl a forrástartomány még számos olyan tulajdonsággal rendelkezik, amelyet nem képezünk le a céltartományban (Kövecses 2005: 110). Az út tulajdonságai közé tartozik például, hogy elágazik, és választhatunk, hogy melyik úton megyünk tovább. Ha meggondoltuk magunkat, megfordulhatunk és visszamehetünk ezen az úton. Az életben szintén választhatunk, ugyanis van döntési lehetőségünk, azonban ha már elhatároztuk magunkat, nem tudjuk semmissé tenni döntéseinket, nem mehetünk vissza az úton (pl. *egyszer élünk*). Továbbá a valós és az életben megtett út abban is eltér egymástól, hogy az előbbi attól még megmarad, hogy végigmegyünk rajta, az utóbbi azonban megsemmisül, amint a hátunk mögött hagytuk. Az ÉLET UTAZÁS metafora leképezési rendszerét Kövecses–Benczes (2010: 80) a következőképpen ábrázolja:

Az ÉLET UTAZÁS metafora

15. táblázat

Forrástartomány	Céltartomány
UTAZÁS	ÉLET
az utazó	az életet élő ember
út cél(ok)	elérendő célok az életben
(utazást/mozgást megnehezítő) akadályok	nehézségek az életben
a megtett út	az élet egy leélt szakasza
az út irányával kapcsolatos döntések	az életben meghozott döntések

Forrás: Kövecses–Benczes (2010: 80)

4. Összegzés, következtetések

Hogyan konceptualizáljuk az ÉLET fogalmát az angol és a magyar nyelvben? – erre a kérdésre igyekeztem dolgozatomban a lehető legalaposabb választ adni. A válaszáért a kognitív tudományokhoz, ezen belül a kognitív nyelvészethez fordultam, ugyanis ez az a diszciplína amely a leginkább alkalmas a nyelv, a kultúra és a megismerés összefüggéseinek vizsgálatára. E tudományág biztosította a keretet ahhoz, hogy az elmében zajló mentális folyamatok közül a fogalmi metafora jelenlétét feltárjuk.

Metaforaelemzésem a hagyományos metaforaelméleten és -vizsgálaton alapult, de figyelembe vette az újabb elméletek és módszerek néhány irányelvét is (Context-Limited Simulation Theory, fogalmi integráció elmélete, korpusz alapú módszer). A kutatás nyelvi anyagát szótárakból, szólás és közmondás gyűjteményekből, internetes metaforagyűjteményekből gyűjtött kifejezésekből merítettem. A feldolgozott anyagban az *élet* vagy a *life* szót tartalmazó idiómák szerepeltek. A szisztematikus összehasonlítást a metaforikus nyelvi kifejezések szó szerinti és figuratív jelentéseinek összevetésével végeztem, majd a felülről lefelé módszert követve ezekből vontam el a fogalmi metaforákat.

Tizennyolc metaforán, valamint számos al-, generikus és specifikus metaforán, illetve metonímián keresztül mutattam be, hogyan értelmezzük az ÉLET fogalmát az angol és a magyar nyelvben. Láthattuk, hogy a fő metaforák mindkét nyelvben léteznek, amelyből az következik, hogy a világról szóló tapasztalataink, hétköznapi tudásunk, s az ezek alapján létrejövő kategóriák, kognitív modellek egy része közös. Az ÉLET-metaforák létrehozásakor kultúrától függetlenül felhasználjuk a létet behatároló elemekhez (pl. TÉR, IDŐ) és az élethez nélkülözhetetlen tényezőkhöz (pl. ÉTEL, TÚZ) kötődő tapasztalatainkat. A környezetünk megfigyelése révén továbbá mindkét nyelvben az életet entitások (pl. EMBER, KUTYA, MADÁR), tárgyak (pl. NEHÉZ TÁRGY, ÉPÜLET, GÉP, KÖNYV) tulajdonságaival ruházzuk fel. Emellett az egyszerűbb társadalmak (pl. AJÁNDÉK, PRÓBATÉTEL, KÜZDELEM) és a modernebb, civilizáltabb társadalmak hétköznapijait meghatározó jelenségeket (pl. ÉRTÉK, TULAJDON, ÜZLET, OKTATÁSI INTÉZMÉNY, JÁTÉK, SZÓRAKOZÁS, UTAZÁS) is felhasználjuk az élet forrástartományaként.

Miben tapasztalható eltérést a két kultúra és nyelv között? A metaforák előtérbe és háttérbe kerülő elemeiben (pl. az ÉLET ENTITÁS metaforában az EMBER eltérő tulajdonságait használja fel a két nyelv az ÉLET konceptualizációjában), a metaforák kihasználtságában (pl. az ÉLET NEHÉZ TÁRGY metafora a magyar, az ÉLET SZERENCSEJÁTÉK az angol nyelvben

kihasználtabb), a kifejezések konkrét és átvitt jelentésében (pl. az ÉLET ÜZLET, az ÉLET TULAJDON metafora egyes idiómáiban), a perspektívában (pl. az ÉLET ERDŐ metafora nem létezik az angol nyelvben).

Ahhoz, hogy a jövőben még pontosabb képet adhassak arról, hogyan konceptualizálják a két kultúrához tartozó beszélőközösségek az ÉLETet, a későbbiekben érdemes kérdőíves vizsgálatot készíteni, amely a metaforák használati gyakoriságát méri. Emellett egy kronológiai áttekintés is sok tanulsággal szolgál majd, amely a metaforák időbeli összehasonlítása révén megmutatja, hogyan változott a metaforák kihasználtsága a különböző korokban, illetve milyen gazdasági, társadalmi, kulturális stb. tényezők motiválták ezt a folyamatot. A korpuszt is érdemes tovább bővíteni, színesíteni, például folklórszövegek bevonásával. Végül szintén egy későbbi kutatás tárgyát képezi majd további nyelvek és kultúrák vizsgálata.

Bízom benne, hogy dolgozatomban sikerült árnyalt képet rajzolnom arról, hogyan konceptualizálják az ÉLETet a magyar és az angol beszélők. Ha nem is sikerült minden kérdésre kimerítő választ adnom, remélem, hogy kutatásommal gondolkodásra készítettem az olvasókat. Úgy vélem, hogy a kognitív nyelvészek együtt gondolkodásával kibővíthető és részletesebben kidolgozható a metaforakutatás módszertana, amely további értékes metaforaelemzéseket eredményezhet. Remélem, hogy dolgozatommal én is hozzájárulhattam a kognitív nyelvészet fejlődéséhez.

5. Az idiómák forrásai

- Deigman, Alice 1995. *Collins Cobuild English Guides 7. Metaphor*. HarperCollins. London.
- Engineer, Sue 2000. *Longman Idioms Dictionary*. Longman. Harlow.
- Kövecses Zoltán 2004. *Angol–magyar kifejezéstartár*. Magyar Könyvklub. Budapest.
- Kövecses Zoltán 2010. *Magyar–angol kifejezéstartár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Magay Tamás 1999. *Angol és amerikai kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Magay Tamás 2009. *Angol–magyar szólásszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Magay Tamás–Lukácsné Láng Ilona (szerk.) 1988. *Anglicizmusok, amerikanizmusok*. Terra Kiadó, Budapest.
- Szemerényi Ágnes 2009. *Osiris szólások és közmondások*. Osiris. Budapest.
- Conceptual Metaphor Home Page 2012.
<http://cogsci.berkeley.edu/lakoff/MetaphorHome.html>

6. Felhasznált irodalom

- Bańcerowski Janusz 2002. Néhány megjegyzés a nyelv kognitív felfogásához. *Magyar Nyelvőr* 459–63.
- Bańcerowski Janusz 2005. A félelem tartományába tartozó negatív érzelmek konceptualizációjáról. *Magyar Nyelvőr* 202–9.
- Cameron, Lynne 2012. *A Discourse Dynamics Framework for Metaphor*.
<http://creet.open.ac.uk/projects/metaphor-analysis/theories.cfm?paper=ddfm>
- Deigman, Alice 2012. *Conceptual Metaphor Theory*.
<http://creet.open.ac.uk/projects/metaphor-analysis/theories.cfm?paper=cmt>
- Evans, Vyv 2012. *Lexical Concepts and Cognitive Models Theory and Metaphor*.
<http://creet.open.ac.uk/projects/metaphor-analysis/theories.cfm?paper=lccm>
- Fauconnier, Gilles–Turner, Mark 2002. *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. Basic Books. New York.
- Jäkel, Olaf. 1997. *Metaphern in abstrakten Diskurs-Domänen*. Lang. Frankfurt am Main, Berlin, Bern.
- Kertész András 2000a. A kognitív nyelvészet lehetőségei és korlátai. *Magyar Nyelv* 402–18.
- Kertész András 2000b. A kognitív nyelvészet szkeptikus dilemmája. *Magyar Nyelvőr* 209–26.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentéelmélet*. Corvina Kiadó. Budapest.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex. Budapest.
- Kövecses Zoltán 2006. A fogalmi metaforák elmélete és az elmélet kritikája. *Világosság* 8: 89–97.
- Kövecses Zoltán–Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Lakoff, George–Johnson, Mark 2003. *Metaphors we live by*. University of Chicago Press. London.
- Ritchie, David 2012. *Context-Limited Simulation Theory of Metaphor*.
<http://creet.open.ac.uk/projects/metaphor-analysis/theories.cfm?paper=cls>
- Steen, Gerard 1999. From linguistic to conceptual metaphor in five steps. In: Gibbs, Raymond–Steen, Gerard (eds.): *Metaphor in cognitive linguistic*. John Benjamins. Amsterdam. 57–77.